

Türkiye Selçuklu Devleti Maliyesini İbn-i Haldun ile Anlamak: Mali Sosyolojik Bir Yaklaşım*

Zeynep AĞDEMİR**

ÖZ

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Selçuklu Devletinin mali yapısını geleneksel maliye tarihi yaklaşımının dışında İbn-i Haldun'un mali sosyolojisi ile incelemek ve böylelikle İbn-i Haldun'un mali sosyolojisinin Doğu coğrafyasını anlamak için sağladığı özgünleri anlamaya çalışmaktır. Bu bağlamda, öncelikle İbn-i Haldun'un mali sosyolojisinde devlet-maliye ilişkisi anlaşılmasına çalışılacaktır. Yazının ilk bölümünde, İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin gelişim aşamaları ile maliyede gerçekleşen dönüşümler serimlenecektir. Ardından, Türkiye Selçuklu Devleti, İbn-i Haldun'un sosyolojisindeki devletin aşamaları çerçevesinde değerlendirilecek, bu aşamalara denk düşen mali olaylar analiz edilecektir. Sonuç olarak ise İbn-i Haldun'un mali sosyolojisinin Türkiye Selçuklu Devletinin mali yapısını değerlendirmek ve maliye tarihi açısından çeşitli özgünleri kavramak için ne tür imkanlar sağladığı tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn-i Haldun, Türkiye Selçuklu Devleti, devletin aşamaları, vergi.

JEL Sınıflandırması: N4, N45, H2, H3.

Understanding Turkey Seljuk State Finance with the Ibn Khaldun: A Fiscal Sociological Approach

ABSTRACT

The main aim of this study is to examine the fiscal structure of Turkey Seljuk State with the framework of Ibn Khaldun's fiscal sociology beside the traditional fiscal history framework and thus try to understand the originality that it provides the Ibn Khaldun's fiscal sociology to understand the East geography. In this context, firstly, it will be tried to understand the state-finance relationship in the fiscal sociology of Ibn Khaldun. In the sociology of Ibn Khaldun, the development stages of the state and the transformations in state finance will be analyzed. Turkey Seljuk State will be evaluated in the framework of Ibn Khaldun's sociology in the stage of state, it will be analyzed after fiscal events equivalent to that stage. At the end of the study, the results that Ibn Khaldun's fiscal sociology can allow us to assess and understand the fiscal structure of the Turkey Seljuk State and specificities of fiscal history will be discussed.

Key Words: Ibn Khaldun, Turkey Seljuk Empire, the state's stages, taxes.

JEL Classification: N4, N45, H2, H3.

GİRİŞ

Toplumu ve toplumsal geleceği kavramak toplumsal süreçleri incelikli biçimde anlamayı gerektirir. Weber, 2.500 yıllık büyük bir tarihsel dönemi inceleyerek toplumları anlamaya çalışmıştır. Hem Weber'in hem de çağdaşı olan düşünürlerin merkezi sorusu "Batının tarihsel özgünlüğü"nü anlamak olmuştur.

* Tüm eksikler ve hatalar bana ait olmak üzere bu çalışmaya esin kaynağı olan Ceyhan Gürkan'a teşekkürü borç bilirim.

** Dr. Öğr. Üyesi. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, zeynepagdemir@ahievran.edu.tr, ORCID Bilgisi: 0000-0001-2345-6789.

(Makale Gönderim Tarihi: 03.04.2021 / Yayına Kabul Tarihi:24.09.2021)

Doi Number: 10.18657/yonveek.909226

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Bu özgünlükler, Batılı olmayan toplumlardan farklı olarak batıda zamanla ortaya çıkan toplumsal pratiklerde aranmıştır. Weber batının özgünlüğünü yönetim, din, mimari, müzik, Batılı kapitalizm biçimlerini inceleyerek anlamaya çalışmıştır. Batının kendi özgünlüklerinin karşısında ise Konfüçyanizm, Budizm, Hinduizm ve İslâm ile ilişkili Çin, Hindistan ve Orta Doğu Uygarlıkları yer alır (Holton, 2017: 57). Weberyen tarih anlayışında toplumsal hayatın çeşitliliklerini anlamak oldukça önemlidir. (Holton, 2017: 63). Bu çerçevede, 20. Yüzyılda tarihsel sosyoloji olarak nitelendirilen, Tocqueville, Weber, Nobert Elias ve özellikle Otto Hintze'yi esas alan, çoğunlukla Avrupa merkezli olmak üzere (Ertman, 1997: 1-3), devlet oluşum süreçlerinin özgünlüklerini kavramaya çalışan çok sayıda eser yayımlanmıştır. Charles Tilly, John A. Hall, Michael Mann, Aristide Zolberg, Margaret Levi, Brian Dawning, Robert Putnam ve Hendrik Spruyt gibi isimler eserler vermiş düşünürler olarak değerlendirilebilir (Ertman, 1997: 2-3). Bu isimlerinin çoğu, analizlerinde mali süreçleri devletin oluşumundaki farklılıkları anlamanın önemli bir aracı olarak incelemişlerdir. Özellikle Charles Tilly ve Michael Mann “içeriğinde salt mali sorunların yer almadığı, toplumların ve özellikle devletin evrimini de kapsayan daha bütünlüklü bir yaklaşıma işaret ettikleri için Yeni Mali Sosyoloji'nin klasikleri” (Sert, 2015: 104) olarak değerlendirilmiştir.

John A. Hall (1986: 95-97), *Powers and liberties: the causes and consequences of the rise of the West* eserinde, İslam topluluklarının özgünlüklerini anlamaya çalışırken İbn-i Haldun'un sosyolojisinden yararlanmıştır. İbn-i Haldun ömrünün önemli bölümünü Kuzey Afrika, Orta Doğu ve Arap coğrafyasında geçirmiş, iyi eğitim görmüş, çeşitli devletlerin yönetiminde yer almış, iktidar değişikliklerinde rol oynamış, bedevî kabile yaşamını anlamak için uğraşmış, tüm deneyim ve bilgi birikimlerini Mukaddime'sine taşımıştır (Uludağ, 2009: 541). İbn-i Haldun'un yaşadığı dönem İslam coğrafyası açısından hareketli bir dönem olmuştur. Kuzey Afrika'da Merîniler, Mısır'da Memlûkler, Fas ve İspanya'da Benî Ahmet Devleti, Doğu'da Timur ve Altınordu devleti hüküm sürerken, Büyük Selçuklu Devleti çökmüş ve yerini Anadolu Selçuklu Devleti almış, Osmanlı ise küçük bir beylik halinde varlığını korumuştur (Yakıt, 2001: 1-2). İbn-i Haldun devletin ve toplumun yapısına dair bazı çıkarsamalarda bulunmuş, devletin ömrünü ve geçtiği aşamaları anlatmıştır. Mukaddime'de İbn-i Haldun'un izlediği yaklaşım, “uygarlık/kültür teorisi (ûmran) devletin mali otoritesinin ve mali sisteminin önemli bir konumda yer aldığı bir toplum ve tarih felsefesidir”. İbn-i Haldun'un ûmran adı verilen bu yaklaşımı “kamu maliyesini devletlerin aşamalı dönüşüm süreci içerisinde merkezi bir konuma yerleştirmesinden ötürü” mali sosyoloji içerisinde değerlendirilmiştir (Gürkan, 2013: 7).

Tüm bu veriler ışığında İbn-i Haldun'un mali sosyolojisinin Doğu coğrafyasında devlet- toplum ve maliye arasında kurulan ilişkiyi anlamak için önemli bir başlangıç olup olmayacağı önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır. İbn-i Haldun'un ayaklarını bastığı coğrafya, Türkiye maliye tarihi çalışmaları için önemli görülen, Osmanlı İmparatorluğu ve Selçuklular gibi çeşitli

devletler ile farklı biçimlerde benzerlik göstermektedir. Bu çerçevede, maliye tarihi açıdan Osmanlı İmparatorluğu hakkında yapılan çalışmaların daha gerisinde kaldığı görülen, mali olayların tarih yazını içinde önemli yer tuttuğu, Türkiye Selçuklu Devletinin mali yapısına bakmak, hem İbn-i Haldun'un mali sosyolojisini anlamak hem de Türkiye Selçuklu maliyesine dair salt kronolojik bir sıralama yapmanın ötesine gitmemizi sağlayabilir. Buna ek olarak, bu tür bir değerlendirme, İbn-i Haldun'un Doğu coğrafyası temelinde kurduğu sosyolojik analizin olanaklarını anlamamıza fırsatı verebilecektir. Bu bağlamda, çalışma öncelikle İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin geçirdiği aşamaları, bu aşamalarda devletin mali yapısındaki dönüşümlerin neler olduğuna odaklanarak ele almaya çalışacaktır. Keza İbn-i Haldun'un sosyolojisinde maliye devletin geçirdiği aşamalar içerisinde bir anlam kazanmaktadır. Ardından Türkiye Selçuklu Devletinin maliye tarihi İbn-i Haldun'un devlet evrelerine göre tasnif edilmeye çalışacaktır. İbn-i Haldun'un mali sosyolojisinin, Türkiye Selçuklu Devleti maliyesini anlamak ve maliye tarihi çalışmalarına katkı sağlamak konusunda içerdiği olanaklar tartışılacaktır.

I. İBN-İ HALDUN'DA DEVLETİN AŞAMALARI

İbn-i Haldun'a göre, toplumsal hayat zorunlu aşamalardan geçer, bunlar bedevî ve hazerî umrândır. Bedevî umrân göçebe hayatı hazerî umrân ise şehir hayatı anlamına gelir. Göçebe hayatın da aşamaları vardır, göçebe hayatın en alt düzeyi deve yetiştiriciliğinin yapıldığı Arap topluluklarını betimler. Göçebe hayatın bir üst aşaması, Türk ve diğer halkaların koyun, sığır yetiştiriciliği yaptığı hayvan yetiştiriciliğine dayalı bir hayattır (Arslan, 2008: 84-85). Bedevî hayatın en gelişmiş aşaması ise köy ve kasabalarda yerleşik hayata geçip tarım ile uğraşılan hayatı temsil eder (Arslan, 2008: 86). Bedevî umrân devletin olmadığı bir hayatı temsil ederken, hazerî umrânda devlet vardır (Arslan, 2008: 90-92). Kırsal yaşamda (bedevî hayat) zorunlu gereksinimler karşılanabilirken, kent hayatında gereksinimler "tam ve yeterli" biçimde giderilebilir. Göçebe ise bolluğa ulaşmak, ihtiyaçların "tam ve yeterli" karşılanması için çabalar. İnsanlar öncelikle zorunlu gereksinimlerini karşılama eğiliminde olacakları için önce kır hayatına sonrasında ise kent hayatına geçilir. Başka bir deyişle, kır hayatı kent hayatının öncülüdür ve kentsel hayata zorunlu olarak geçilir (İbn-i Haldun, 2021: 257-258). İbn-i Haldun'a göre, devletin belirli bir döngüsü vardır. Bu döngüyü başlatan göçebe hayattır. Göçebelerin ne devlete bağlı ne de devletin oluşmasına neden olacak bir hayat biçimleri vardır (Hall, 1986: 92). Ancak göçebelerin kendi düzenlerinin olması tamamen bağımsız oldukları anlamına gelmez, kentte üretilen bazı ürünlere olan ihtiyaçları onları kente bağlar. Kent hayatı ise beraberinde çeşitli çelişkileri getirir (Hall, 1986: 93-94). Çünkü, "kentliler, çeşitli çekiciliklerle, bolluğa/mutluluğa ilişkin şeylerle iç içe buldukları, dünyalığa yöneldikleri ve dünyanın çeşitli tatlarına alabildiğine kendilerini kaptırdıkları için öz benlikleri kirlenmiştir". Kentliler iyiye giden yoldan uzaklaşmış, utanma duygularını kaybetmiş ve kötü alışkanlıklara sahip olmuşlardır (İbn-i Haldun, 2021: 259). Ancak kentlilerin tersine, çöl ve kır halkı sıkıntılı hayatları nedeniyle daha uysal bir huya, iyi bir karaktere yürekliliğe sahiptir (İbn-i Haldun, 2021b:

263). Kent hayatının getirdiği bu çelişki devleti çöküşe götüren çeşitli evrelerde daha görünür hale gelecektir.

İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin zorunlu olarak yaşadığı beş aşama vardır. Bunlar zafer dönemi; istibdat dönemi; dinlenme/sükûnet ve rahatlık dönemi; kanaat ve barış dönemi; israf ve saçıp savurma dönemidir (Hassan, 2015: 268). Devletin bu aşamalardan geçerek çökmesi ortalama olarak 120 yıldır, ancak devletin yıkılışı bundan fazla ya da daha az sürebilir (Yumuk, 1978: 272). Sırasıyla bu aşamaları ve bu evrelerde mali yapıda meydana gelen değişimleri inceleyelim.

Devletin ilk dönemi zafer evresidir, burada devlet kuruluş aşamasındadır, devlete isyan edenler ya da daha önce iktidar olanlar yenilgiye uğratılmıştır. Devlet henüz hükümdarlığın gerektiği icraatları gerçekleştirmez, çünkü devlet teşkilatının kurulması için kavimlere ihtiyaç duyar. Devlet asabiyet ile kurulmuştur (Hassan, 2015: 268, 273). Asabiyet, devleti kuran kavimlerin milli birlik hissi, toplumsal birliği, birliğin enerji kaynağı olarak tanımlanabilir (Yumuk, 1978: 244). Asabiyet gereği hükümdar bu dönemde iktidarını tam hissettirmez. Bu yüzden devletin başı bedevilik dönemindeki bazı özellikleri taşır. Bunun sebebi de yine devlet teşkilatının kurulması, devlete yönelik saldırıların engellenmesi için yardımcı boylara ihtiyaç duyulmasıdır. Devletin lideri, devletin bu evresinde tek başına karar almayı tercih etmez, kararlarını kavimi ile birlikte alır. Devletin başı “ululuk göstermek, vergi toplamak, askeri güvenlik sağlamak hususunda kavmi için örnek”tir. Asabiyet gereği, hükümdar vergileri kendi için istemez, vergileri kavimlerine bölüştürür. Ancak hükümdar vergilerin karşılığında kavimleri üzerinde istibdat ve hakimiyet kurmak ister. Yöneticinin maiyetinin gücü, asabiyet sahiplerinin ona ortak olmaları ve hükümdarın vergilerden hisse almaması nedeniyle oldukça sınırlıdır (Hassan, 2015: 268-269). İbn-i Haldun'a göre devletin ilk dönemlerinde, vergi yükü az olmasına rağmen vergi gelirleri yüksektir. Vergilerin az olmasının sebebi, eğer devlet dini kurallara göre yönetiliyorsa, şeriat kurallarının dışına çıkılamamasından kaynaklanır. Keza şeri vergiler, zekât, haraç ve cizye gibi vergilerdir, devlet bunun dışında vergi talep etmez. Aynı zamanda bu vergilerin sınırı da bellidir, zekât, cizye ve haraç için şeri hükümlerin koyduğu sınırlar geçilemez. Eğer, şeri hükümler yerine devlet asabiyet kurallarına dayalı ise de iktidar hoş görmeye yönelecektir, halkın malına eline uzatmayacaktır böyle olunca vergi yükü, türü ve miktarı az olacak, üretim de artacaktır. Üretim artınca da vergiler daha da yükselecektir (İbn-i Haldun, 2021a: 201).

Devletin ikinci evresinde, hanedan iktidarını kavimler ile paylaşmaktan vazgeçecek, onları kendi egemenliği altına alarak yönetmek isteyecektir. Hanedan artık iktidardır ve iktidarını çeşitli mekanizmalarla uygular. Hükümdar kuruluşu çağında birlikte olduğu kandaşlarını, kavimleri devlet yönetiminden uzaklaştırmak için kölelerden kendisine devlet yönetiminde yardımcı olacak yöneticiler yetiştirir. Bu dönem istibdat dönemidir, hükümdarın egemenliğini kurmak için yer yer şiddete başvurması gerekebilir. Ancak buradaki istibdat tiranlık anlamına gelmez, İbn-i Haldun'a göre istibdat dönemi devletin varlığı için

gerekli bir yönetim biçimidir. Hükümdar, istibdat ve hakimiyeti sağladığında, asabiyet sahiplerinin devlete faydası azalacaktır, böyle olunca hükümdar onların vergi gelirlerinden aldıkları payı el çektirir. Vergi gelirlerinin neredeyse tamamına el koyar, şahsi serveti artar. Dolayısıyla, hazine dolar, nüfus yükselir, kavmine ve kabilesi üzerinde liderlik kazanır. Vezir, kâtip gibi sultanın maiyetinin gücü de buna paralel artar, onlar da hükümdar gibi servetlerini büyütürler (Hassan, 2015: 269-271). Devletin kurucu kavimlerinin hükümdar tarafından egemenlik altına alınması, yöneticiler arasındaki asabiyeinin çözülüşüne yol açar (Arslan, 2008: 122). İbn-i Haldun'a göre, "kimsenin malına dokunmama dönemi bitince" vergilerin ilk dönemdeki sadeliği azalacak vergi yükümlülükleri artacaktır (İbn-i Haldun, 2021a: 201-202).

İstibdat evresinden sonra devletin doruğa eriştiği ferağ (rahatlık) dönemi yaşanır. Ferağ evresinde, devlet egemenliğini hem içerde hem de dışarda pekiştirmiştir. Devletin iyi işleyen bürokratik yapısı, mali düzeni ve finansmanını rahatlıkla sağlayabildiği güçlü bir ordusu bulunmaktadır (Arslan, 2008: 122-123). " ...egemen bu aşamada vergi, haraç toplamaya girdileri çıktıkları hesaplamaya, bütçe yapıp ekonomiyi düzenlemeye, kalabalık nüfusların yaşayabileceği binalar yaptırmaya, büyük yapıtlar, geniş kentler ve yüksek heykeller yapmaya koyulur" (İbn-i Haldun, 2021a: 26). Rahat ve sükûnet, çağı anlatan önemli iki kelimedir. Hükümdar bu dönemde maiyetinin rütbelerini yükseltir, onlara çeşitli hediyeler verir, askeri törenler düzenletir ve askerlerini donatır. Hükümdarın gücünün yükselmesi beraberinde gelişkin bir bürokrasi yaratır. Devlet maiyetinin gücü ve serveti artar. Kentlerde her ne kadar büyük binalar, köşkler, kaleler ve heybetli yapılar ihtişamını gösterse de kent hayatının getirdiği ahlaki çözülme kendini açık eder (Hassan, 2015: 272). Bu dönemde hükümdar, tebaasını hiçe sayar tek güvendiği ordusudur, artık ilk dönemde olduğu gibi güçlü bir asabiyeden bahsetmek mümkün değildir (Yumuk, 1978: 270). Devlet zenginleştikçe, bu zenginleşme ölçüsünde vergiler de artacaktır (İbn-i Haldun, 2021a: 203).

Dördüncü dönem, kanaat ve barışın hâkim olduğu bir evredir, hükümdarlar kendilerinden önce gelen hükümdarların yolunun doğru olduğunu düşür ve onları takip eder. Ferağ evresi taklit edilir, rahatlık artık olağanlaşmıştır. Ancak devlet eriştiği doruktan yavaş yavaş inişe geçmektedir (Hassan, 2015: 272-273). Hükümdarlar bu evrede çeşitli saldırmazlık anlaşmaları ile barışı korumaya çalışırlar. Devlet, tebaası ile arasındaki asabiyeinin bozulduğunun farkına varır ancak artık çok geçtir (Yumuk, 1978: 271). Kendinden önceki devletlerin yolunu izleyen devletin harcamaları, liderin harcamalarındaki artış, askeri ve bürokratik harcamalar nedeniyle yükselir. Devletin giderleri gelirlerini aşar. Dolayısıyla "vergi türleri ve oranları da artar" (İbn-i Haldun, 2011a: 203).

Devletin son evresi israf dönemidir, artık devlet çöküş aşamasına geçmiştir. Hassan, bu dönemi ihtiyarlık çağı¹ olarak ele alır (Hassan, 2015:273). İbn-i Haldun bu evreyi kocamışlık olarak anlatır. Devletin sonunu getiren

¹ Hassan, bu dönemi anlatırken, devleti ihtiyarlığa götüren nedenler olarak sıralar. Dolayısıyla ihtiyarlığı Dursun'un çevirisi ile (İbn-i Haldun, 2021b: 371), "kocamışlığı" devletin son aşaması olarak ele alıyoruz.

sebepler bellidir. Birincisi, hükümdar egemenliği tekeline aldığı için, asabiyet çözülmüştür, böyle olunca devleti kuran ve koruyanlar ganimet elde etmek için heves etmez, sadece aldıkları maaşlarla yetinir daha ilerisini düşünmezler. Böyle olunca devletin koruyucu gücü zayıflar (İbn-i Haldun, 2021: 371). İkincisi, devlet zenginlik ve gösterişe alışmıştır, böyle olunca giderler gelirleri aşar. Egemenler içinde zengin olanlar bu gösterişi devam ettirmek için daha fazla savurganlık yaparken, yoksul egemenler bu giderleri karşılayamaz çöker. Gösterişli yaşam biçimi kademe kademe artar. Öyle ki artık egemenler askeri giderleri karşılayamaz hale gelirler. Askeri gücü bulamayan hükümdar onları cezalandırarak mallarına el koyunca, bu sefer devlet askeri güçten yoksun kalır ve güçsüzeleşir (İbn-i Haldun, 2021: 372). Sonrasında:

...devlet kesiminde gösterişli yaşam yoğunlaşınca ve aldıkları ücretler ve ödüller koruyucu güçlerin giderlerini karşılamaz duruma gelince, devletin sahibi olan egemen, onların ücretlerini ve ödüllerini artırma gereği duyar. Açıklarını kapatsın, yaralarını sağaltsın diye... Ne var ki devletin gelir kaynakları belirlidir ne artar ne eksilir. Devletin gelirlerini artırmanın bir yolu var o da yeni vergiler koymaktır. Egemen de ister istemez bu yola gidecektir. Bu yolla, gelirlerde belirli ölçüde bir artma olacaktır ama toplanan vergiler ücretler ve ödüller için dağıtıldığı zaman yine yetersiz kalacaktır, çünkü yeni vergilerden gelenler devlet kesimlerin ve koruyucu güçlerin yeni lüks ve savrukluklarına gidecektir, yeni yaşam koşullarına harcanacaktır. Egemen bu kez koruyucu güçlerin sayısını azaltmak zorunda olacaktır. Ücret ve ödülleri artırma yoluna giderken önce bu yola başvuracaktır. Gösterişli yaşamın ve ücretleri artırmanın sonu gelmeyecektir. İkinci, üçüncü dördüncü kez askerlerinin sayısını azaltma gereği duyacaktır. Böylece, giderek asker sayısı son derece yetersiz duruma gelecektir. Bu nedenle devletin korunma ve savunma gücü zayıflayacaktır. Devlet güçten düşecektir... Bu durumsa, komşu düşmanların devletin sınırlarından içeriye geçmeleri için yüreklendirecektir ya da yönetim altında bulunan kabile ve boyların devlete başkaldırmalarına yarayacaktır ve böylece, devletin yıkılmasına Tanrı izin verecektir artık (İbn-i Haldun 2021b: 372).

Devletin harcamaları giderlerini aştığında, çarşı pazara konulan vergilere gidilir, bunların türleri çoğaltılır, eğer alım satım vergileri daha önce koyulduysa başka isimlerle alınır. Vergi toplayıcılarının hesaplardan kaçırdıklarını düşündükleri vergilere bile el koyulur. Hükümdar kaynak yaratmak için tarım ve ticarete girecektir. Ancak devletin üretim, alım ve satım için kullanabildiği olanakları ve gücü halktan fazla olacağı için halk tarım ve ticaretten el çekecek duruma gelecektir. Sonunda devlet tarım ve ticaretten elde ettiği gelirin bu alandan tahsil edeceği vergi gelirlerden daha az olduğunu anlayacaktır. Ancak devlet, tahsil edebileceği bir vergi varsa bile bunu tarım ve ticaret işlerine girdiği

için kaybetmiş olacak ayrıca üretimi çökerterek vergi gelirlerini kurutmuş olacaktır. Böylelikle sarsılıp güçten düşecektir (İbn-i Haldun, 2021a: 205-207).

İbn-i Haldun'a göre, devletin çözümlüşüne neden olan üçüncü sebep ise kent alışkanlıklarının iyice yerleşmesi, gösterişli hayatın yanında rahatın doğallık kazanmasıdır. Göçebelik değerlerinden iyice kopuş, devletin koruyucu güçlerinin zayıflamasına neden olacak, böyle olunca devlet başka koruyuculara sığınacaktır (İbn-i Haldun, 2021b: 373).

Hall'a göre (1986: 93-94) İbn-i Haldun'un isteği devlet yönetiminin zevk ve sefadan uzak durmasıdır. Burada İbn-i Haldun'un verdiği mesaj hiçbir yöneticinin bunu başaramamış olmasıdır, çünkü devletin çöküş kaçınılmazdır. İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin bu döngüyü kırmasını sağlayacak bir güç yoktur, bu süreç sadece geciktirilebilir. Köle asker kullanımı da bu döngüyü engellemez. Mısırın tipik olarak uzun bir döngüye sahip olmasının nedeni büyük bir vergi tabanının olması, eski kadastro sistemi ve tarihsel devlet yapısıdır. İspanya kabilelerinin devlet döngüsünün uzun olması ise devletin parçaları olması ile ilgiliydi, devletin parçalı olması çöküşü geciktiren bir etkidir (Hall, 1986: 98). Peki İbn-i Haldun'un devlet ve maliye arasında kurduğu ilişki nasıl yorumlanabilir? Gürkan'a göre (2013: 9-14), İbn-i Haldun'un görüşleri devletin çöküşünün devletin ekonomiye müdahalesiyle ilgili olması, İbn-i Haldun'un liberal bir çerçevede yorumlanmasına neden olmuşken, devlet yöneticilerin savurganlıklarının devleti çöküşe götürmesi kamusal seçiş teorisi yorumunu geliştirmiştir. İbn-i Haldun için devleti çöküşe götüren şey devletin ekonomiye müdahalesinden veya yöneticilerin savurganlıklarından değil buna yol açan kent ekonomisinin ekonomik ve ahlaki olarak bozulmasından ileri gelmektedir. Dolayısıyla İbn-i Haldun'un serbest ekonomi savunucu olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Optimal vergileme, Laffer eğrisi ve çevrim teorisi İbn-i Haldun'un birlikte yorumlanacağı farklı kuramsal zeminlerdir. Ancak İbn-i Haldun'da devletin krizi (kent uygarlığının krizi) "salt mali ve iktisadi" bir analizden ziyade kültürel ve politik ilişkileri de kapsayan bir bütünlükte çözümlenmiştir. Hem bu analiz çerçevesini kaçırmayan hem de liberal yorumu içinde barındıran bir değerlendirme Schumpeter'in mali sosyolojisinde bulunabilir. Diğer yandan, İbn-i Haldun'u pazar ekonomisinin eleştirisi, gelir adaletsizliği gibi bağlamlarda daha eleştirel bir çerçeveden de değerlendirmek mümkündür.

İbn-i Haldun'un sosyolojine dair, çalışmanın amacı kapsamında benzeri yorumlar yapabilmek, Türkiye Selçuklu Devletinin mali gelişiminin incelenmesiyle mümkün görünmektedir. Bu bağlamda, Haldun'un devlet-maliye ilişkisine dair yukarıda ele aldığımız bilgiler çerçevesinde kısa bir özet sunmak, Türkiye Selçuklu Devletini incelemeye geçmeden faydalı olacak bir başlangıç olabilir. Bu bağlamda, devletin ilk döneminde hükümdarın vergileri devletin kurucuları, devleti kuran kavimler ile bölüşüldüğünü, vergilerin düşük ancak vergi gelirlerinin yüksek olduğunu, asabiye'nin bu bağlamda da kuvvetli olduğunu, ardından gelen evrede ise hükümdarın egemenliğini kurduğunu, devleti birlikte kurduğu kavimleri iktidardan uzaklaştırdığını, vergileri ise onlarla bölüşmek istemediğini, asabiye'nin çözülmeye başladığını görüyoruz. Devletin

ferağ aşamasında ise mali sisteminin oldukça iyi çalışan bir yapıya sahip olduğunu hükümdarın ve çevresinin servetini büyüttüğünü, hazinenin dolduğunu, devletin zenginliğinin artkça vergilerin de arttığı söyleyebiliriz. Dördüncü dönemde ise devletin ulaştığı doruktan iniş başlamış, devlet giderleri gelirini aşmaya vergiler de yükselmeye başlamıştır. İbn-i Haldun'un mali yapıya ilişkin değerlendirmeleri yoğunluklu olarak çöküş dönemi ile ilgilidir. Devletin bu dönemi, devletin gösterişli yaşamı- yeni vergiler-savurganlık-yeni vergiler- askeri ödemelerin yapılamaması -iç ve dış saldırılar -çöküş döngüsüne sahiptir. Acaba İbn-i Haldun'un devletin geçirdiği aşamalar ile mali yapı arasındaki kurduğu ilişki Türkiye Selçuklu Devleti için geçerli midir? İzleyen başlıklar bu soruyu cevaplamaya çalışılacaktır.

II. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN AŞAMALARI, MALİ YAPI VE VERGİLER

A. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN KURULUŞU VE İSTİBDAT DÖNEMİ MALİ YAPI

Türkiye Selçuklu Devletinin kuruluşu Büyük Selçuklu Devletine benzer biçimde Türkmen beylere dayalı olmuştur (Ersan, 2020: 27). “Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri uğraştırıcı meselelerden biri de yurt bulmak, beslenmek zorunda kalan Türkmen göçebelerini” Anadolu'ya yerleştirmek olmuştur. Böylelikle Selçuklu İmparatorluğu “bir emniyetsizlik ve asayişsizlik âmili olan Türkmen kitlelerini hem Anadolu gazalarına sevk etmekte hem de Bizans'a karşı büyük bir kuvvet kazandırıyor ve uruğdaşlarına yurt ve geçim” sağlıyordu (Turan, 1999: 43). Bu tarihsel anlatı bize İbn-i Haldun'un göçebe hayatından kent hayatına geçişin nedenlerini anımsatır.

Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı olan Süleyman Şah (1075-1086), Malazgirt Savaşından sonra başta Türkmen Beyleri olmak üzere devlet görevlilerine toprak tevcihinde bulunmuştur.

...devletin siyasi, idari ve askeri yapısının büyük oranda Türkmen unsuruna aşiret ananelerine dayandığı siyasi ve idari yapılanmanın, merkezi otoritenin tam anlamıyla tesis edilemediği kuruluş döneminde diğer müesseseler gibi ıktâ nizamının da henüz tam anlamıyla ve sistemli bir şekilde uygulandığını söylemek oldukça zordu (Göksu, 2017: 151).

Türkmen beylerine verilen topraklar, arazi taksimi şeklinde olmuş, Türkmenleri fetihlere teşvik etmek amacını taşımıştır (Göksu, 2017: 151). Burada önemli olan husus, kuruluş döneminde ıktâ olarak verilen toprakların askeri, idari ve mali tüm yetkilerini ilgili beye vermek anlamına gelirken, II. Kılıçarslan'dan (1156-1192) sonra bu durumun değişmesidir. II. Kılıçarslan döneminden sonra askeri ıktâlara merkezden sübaşı gönderilmiştir. Sübaşılar vilayetin askeri komutanı olmuş, ıktâ üzerindeki mali yetkileri alınmış, hizmeti karşılığında maaş alır olmuştur. Böylelikle Selçuklu Devleti merkezileşmeye başlamıştır (Göksu, 2017: 153). Burada ıktâ sisteminin değişmesi ile devletin merkezileşmesi arasındaki ilişkiyi anlamak için yeni anlamıyla ıktâ sistemine kısaca bakmak faydalı olacaktır. İktâ sistemi askeri hizmet karşılığında toprağın bir kısmının

veya tamamının vergilerinin hizmeti veren kişiye bırakılması anlamına gelmektedir (Turan, 2021: 294). İktâ topraklara sahiplik, toprakların satılmasına, vakfedilmesine izin vermezken, miras yoluyla ıktâ sahibini oğluna geçebilmektedir. İktâ sisteminde köylünün, ürünün kanunlarca belirlenen miktarında vergiyi ıktâ sahibine vermesi gerekmektedir. Devletin önceden belirlediği vergilerin dışında reayadan herhangi bir vergi alınması kanunen mümkün değildir. Vergilerin oranı hakkında kesin bilgiler olmasa da köylünün mahsulünün onda birinden fazlasını vergi olarak verdiği söylenebilir. Karatay'da, vakıf arazisi üzerindeki iki köylünün mahsulünün beşte birinin alınacağı söylenmiştir. Selçuklu Devletinde tüm topraklar devlet mülkiyetinde kabul edilmektedir. Ancak devlet mülkiyetinin dışına çıkan iki husustan bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi özel mülkiyettir. Özel mülkiyette, toprağı elinde bulunduran toprağın vakfedilmesi, satılması hibe edilmesi haklarına sahipken, kanunda gösterilen vergileri ödemekle yükümlüdür. İktâ sisteminin dışında kalan ve ıktâ sisteminden daha büyük bir ayrıcalık yaratan husus toprağın temlik edilmesidir. Selçuklu sultanları tahta çıktıklarında önemli gördükleri ve kendilerine hizmet etmiş beylere bu tür temlikler yapmaktadır. Temlik usulünde miri toprakların tasarruf şekli tam mülkiyet biçimde olmayıp devlet burada miri topraklara düşen vergileri şahıslara terk etmektedir. Bu da ıktâ sistemine göre önemli bir avantaj oluşturur (Turan, 2021: 302-303). Diğer yandan, Sultanların hizmet karşılığı dışında para karşılığı temlik ettiği topraklar da bulunmaktadır. Bu toprakların ıktâ topraklarından farkı vakfedilebilir, hibe ve miras bırakılabilir olmasıdır. Ancak toprağı alan vergileri ödemekle yükümlüdür (Turan, 2021: 304-305).

Kuruluş döneminde Türkmen beylere dayalı olan Türkiye Selçuklu Devleti ilerleyen süreçlerde Türkmenleri devlet mekanizması içinden tasfiye etmiştir. Tasfiyenin sebebi sultan hanedanı ile aynı soya sahip Türkmenlerin hanedanlığa tehdit oluşturmasını engellemek olmuştur. Devlet teşkilatında yer alacak devlet görevlileri gulâm sistemi ile göreve gelmiş, II. Kılıçarslan ve I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ilk döneminde Türk asıllı devlet görevlerinde azınlık iken I. Keyhüsrev tekrar iktidara geldiğinde Türk asıllı devlet görevlilerini uzaklaştırmıştır (Ersan, 2020: 27- 29). Gulâm sisteminin yani kölelerden devlete yönetici yetiştirme (Göksu, 2017: 16), İbn-i Haldun'un istibdat dönemi için bahsettiği, hükümdarın kendi kavmini devlet iktidarından uzaklaştırmak istemesinin bir sonucu olduğu söylenebilir (Göksu, 2017: 25).

Bu çerçevede İbn-i Haldun'un devletin kuruluş ve istibdat dönemi için devlet ve mali yapı ilişkisine dair kurduğu ilişkinin bir benzerinin Türkiye Selçuklu Devleti için geçerli olduğunu söylemek hatalı olamayacaktır. Keza kuruluş döneminde devletin kurucu öznelerinden olan Türkmen Beylerine verilen ıktâların oldukça geniş askeri ve mali yetkiler barındırdığını ancak, devletin merkezileşmeye başlamasıyla belki de istibdat dönemine benzetebileceğimiz dönem ile de Türkmen asıllıların devlet mekanizmasından tasfiye edildiğini, ıktâ sistemindeki mali ve askeri ayrıcalıklarının da hanedan lehine değiştirildiğini görmekteyiz. Böylelikle istibdat döneminde, kuruluş döneminin aksine İbn-i

Haldun'un söylediği gibi hanedanın vergileri, devletin kurucu kavimleri ile paylaşmak konusunda çok istekli olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır.

İbn-i Haldun'un sosyolojisi bağlamında, Türkmenlerin devlet mekanizmasından tasfiye edilmeye başlandığı ve devletin askeri, mali ve idari olarak merkezileştiği II. Kılıçarslan, II. Süleyman Şah ve I. Gıyaseddin devirlerini, istibdat aşaması olarak değerlendirirsek (1155-1220), Süleyman Şah döneminden I. Mesud döneminin sonuna kadar (1075-1155) geçen tarihsel evreyi devletin kuruluş evresi olarak nitelendirmek mümkün olacaktır. İstibdat döneminde İbn-i Haldun'un söylediği gibi hanedan ve çevresinin servetlerinin arttığını görmek mümkündür. Örneğin, I. İzzettin Keykavus'un (1211-1220) düğününün ihtişamı Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah devrini aratmamaktadır. Zengin konaklar, vezir köşkleri ve sultan sarayları altın ve gümüş yemek takımları, şamdanları, ipek kıyafetler ve mücevherler ile ihtişamlı bir hayatın simgeleri olmuştur. Erzincan ve Mengüçik hükümdarının kızının gelin elbisesi için terziler üç ay çalışmışlardır. Gelinin altın işlemeli elbiseleri, altınları mücevherleri Sivas'a taşınmıştır (Turan, 2003: 365). Düğüne gelenlere 300 hil'at ve 300.000 dirhem para dağıtılmıştır. Sultan beş gün süren düğünde, 500 hil'at 700.000 dirhem para, 40 at, katır ve elbiseler bahşetmiştir (Turan, 2012: 366).

Vergilere gelecek olursak, 11. yüzyılın sonlarından ve 12. Yüzyılın ortalarına kadar (kuruluş dönemi olarak değerlendirilebilir), Turan'ın belirttiğine göre vergilerin, Haçlılar ve Bizanslar ile savaşların Anadolu'da üretimi düşürmesi nedeniyle oldukça düşük olduğunu söylemek mümkündür (Turan, 2012: 349). Vergi oranlarının detaylarını bilemesek de Türkiye Selçuklu örneğinde İbn-i Haldun'un devletin kuruluş döneminde beklediğinin aksine vergi tahsilatını ve üretimi etkileyen başka unsurların da ortaya çıktığını görüyoruz. Kuruluş evresinde hangi vergilerin uygulandığını tam anlamıyla bilmek mümkün olmasa da İbn-i Haldun'un söylediğinin tersine vergilerin sadece şeri vergiler olmadığını görüyoruz.² Keza Süleyman Şah döneminde Boğazdan geçen gemilerden geçit vergisi alınmıştır. Burada vergiye konu olan boğazdan geçen gemilerdir. Üsküdar ve Kadıköy'de kurulan gümrük idareleri yoluyla tahsilatı yapılmıştır, bu verginin Selçuklu maliyesinin önemli kazanç kaynağı olduğu düşünülmektedir (Bal, 1998: 768-769).

I. Gıyaseddin Keyhüsrev ve II. Süleyman Şah döneminde (istibdat evresinin bir bölümünde) cizye, haraç ve öşür dışında, ganimetlerin beşte birinden alınan âhmas-ı hâs, ordu sefer karşılığı alınan nal'baha, pazar vergisi bac, gümrük vergisi olan ûbur, geçit vergisi daraib (deraib) ve olağanüstü vergi avarız olduğunu görüyoruz. Bu vergilerin bazıları yürürlükten kalkmıştır (Kaya, 2006: 192-194). Baykara (2014: 171) bu vergilere bedrakayı da eklemiştir. İbn-i Haldun'un devletin kuruluş aşaması için dile getirdiği vergi miktarı ve oranları Türkiye Selçuklu Devleti örneği ile birebir örtüşmese de, İbn-i Haldun'un söylediği gibi istibdat dönemi vergilerinin sade olmadığını söylemek hatalı

² Bu değerlendirme bize aittir.

olmayacaktır. İstibdat dönemi vergilerini Baykara (2014) ve Kaya (2006)'nın kronolojilerine bakarak aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür³:

³ Büyük Selçuklu ve Harzemşahlar'da uygulanan vergilere dair Köymen'in (1964) Horst aracılığıyla aktardığı çalışma Türkiye Selçukluları anlamak için önemli bir kaynak olabilir. Köymen'in aktarımıyla bu çalışmada öncelikle vergi isimleri üzerinden bir sınıflandırma yapılır. Birinci grup vergiler, idare organları tarafından alınan vergilerdir, iltizam ve merkezi idare organı tarafından alınan vergiler olarak ikiye ayrılır. İkinci grupta vergiler ise doğrudan vergiden faydalananı gösterir, kilise vergileri isminde olduğu gibi burada da hazineye ayrılmış vergiler olarak geçer. Üçüncü grup vergiler ise vergilerin nereden toplandığı ile ilgilidir arazi vergisi gibi. Burada ilginç olan bir tespit eski İslam devletlerinde zekât veya sadaka vergisinin çok rol almamasıdır, burada zekât karşılığında şadaka vardır ancak geleneksel anlamından oldukça uzaktır (Köymen, 1964: 355). Kanunlarda vergiler emvâl (genel olarak vergiler), emvâl-i divân-i/hukuk-i divânî (merkezi devlet vergileri), mu'amelat-ı d'ıvanî (iltizam ile tahsil edilen devlet gelirleri) harâc olarak geçmektedir (Köymen, 1964: 356). Bu çerçevede vergileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- Ebvâbu'l-mâl (servet vergisi) Sancar dönemi vesikalarda, seyyidlere harâc ile birlikte verilen bir vergi olarak, bir defasında da divânî-has vekiline verilen bir hak olarak anlatılmıştır (Köymen, 1964: 359).
- Alef, memurlar için geçim parasıdır. Sancar dönemi bir vesikada "raiyet ve asillerden üçü atlı iki yaya beş kişi için alef koymaları istenmiştir". Bir vesika da ise asker ve hizmetkârların raiyetten avarız ve alef istememeleri istenmiştir.
- A'sâr, Onda bir oranında uygulanır.
- Avârız ("ârize'nin cemi), olağanüstü vergiler. Evkaf ve liyakat kazanmış kimse avarız ve diğer olağanüstü vergilerden muaftır.
- Bedraka, öncü masrafları, muhtemelen öncü kuvvetlerini finanse etmek amaçlı olarak tahsil edilir.
- Bâc ve Bâc—ı mesâlik, yol geçiş vergisi, yolların emniyetini temin için konulmuştur.
- Cizye, gayri Müslimlerden alınan baş vergisidir. İlk İslam devletlerinde önemli iken, burada çok sık rastlanmaz.
- Hakk ve hukuk devlet vergisi içinde yer alır (Köymen, 1964: 360)
- Harâc,(arazi vergisi) (Köymen, 1964: 354).
- Hukûk-ı Merâfî - merâfî göçebelerden alınan otlak vergileridir.
- Hukûk-ı mukta'âne iktâ sahiplerine has vergilerdir.
- Hukûk-ı ve rusûm-i şahneğî, şahnelik memuriyetine has vergilerdir.
- Hızâne Harezmşahlar devrinde geçer vali tarafından bir defaya mahsus olarak toplanır.
- İdrârât maaşlar anlamındadır.
- İn'âm raiyetten istenir (Köymen, 1964: 361).
- Kısım (kısmet'in cemi:"kısım"), olağanüstü vergilerdendir.
- Menâl (lûgat mânası "kazanç"), olağanüstü bir vergidir.
- Merâfık (mirfak, merfık'm cemi, "mâl"), bir vesikada menâl ile birlikte zikredilir ve bir maaş nevini ifade eder; Raiyet bunu ve mersûm'u iktâ sahibi'nin memurlarına öder.
- Merâsim-i haşşa—yî bibiâr ("özel denizler vergileri"), Fars körfezindeki gemilerin ödedikleri vergiler.
- Mersûm: bir nevi maaştır.
- Me`ûnet: gıda maddesi anlamında maaş benzeri bir gelirdir.
- Muhdeşât (yeni bergiler), zevâid (ek vergiler) ile birlikte yasaktır.
- Mukarrerât-ı mellâhan-ı furez, limanlardan alınan bir vergidir.
- Nuzûl (lûgat mânası:"attan inmek"), karargâh parası olarak yorumlanabilir (Köymen, 1964: 362).
- Tesvigât bir nevi burs ve tahsis anlamına gelir.
- Teveccühât normal vergiyi aşan vergilerdir. Moğollar dönemi nakit vergilere benzer.
- Tayyârat: Şehir kapılarından alınan gümrüklerdir.
- Şadakât, eski İslâmî sadaka vergisi eski anlamını yitirmiştir.
- Vech: yüz, meblağ anlamındadır.
- Zeraib, olağanüstü vergiler.
- Zar'ib-i şehz ve zara'ib-i kasaba zara'ib çeşitleridir.
- Zeva'id yasak olan ek vergiler (Köymen, 1964: 361-364).

- Öşür: üretilenlerden 1/10 oranında tahsil edilen üretken olmayan bölgelerden 1/20 oranında alınan şer-i bir vergidir.
- Haraç: Arazi vergisi olarak bilinen sık sık karşılaşılan vergidir, sonraki dönemlerde gayrimüslimlerden alınan baş vergisi haline gelmiştir (Baykara, 2014: 169).
- Cizye: Hristiyanlardan alınan bir baş vergisidir.
- Meks/Müks: Pazar vergisi olarak görebileceğimiz meks, gümrük vergisi olarak da kabul edilebilir. Selçuklu döneminde çok görülmemişken, Büyük Selçuklularda müküs adıyla geçer. Bu vergiler pek hoş karşılanmadığı için Selçuklu hükümdarları yer yer vergiyi yürürlüğe koymamıştır.
- Bac: Meksin Türkçe şeklidir. Bac da bir tür gümrük vergisidir (Baykara, 2014: 170).
- Deraib: 1207 yılında tüccarlara yapılan bir yardım olarak görülmektedir. Bu vergi tacirlerden tahsil edilen bir geçiş vergisidir. 12. Yüzyıl boyunca adına sıklıkla rastlanmıştır (Baykara, 2014: 171). 1207 sonrası kaldırılmıştır (Kaya, 2006: 194).
- Ubur: tüccarlara sağlanan bir kolaylık olarak ifade edilmekte, yolculukla ilgili bir vergi olduğunu düşünmek mümkündür (Baykara, 2014: 171). 1207'den sonra kaldırılmıştır (Kaya, 2006: 194).
- Bedraka: yol güvenliği vergisi olup ilk defa 1196 yılında adı duyulmuştur (Baykara, 2014: 171).
- Cevaz-ı rah: Yol müsaderesi anlamında olup 12. Yüzyılın ikinci yarısında ubur'un yerine geçtiğini söylemek mümkündür (Baykara, 2014: 171).
- Nal-baha: Olağan üstü sefer masrafları için alınan bir vergidir. Resm-i Kudüm ile aralarında bir benzerlik olabileceği düşünülse de bu husus pek net değildir (Baykara, 2014: 172).

B. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN FERAĞ DÖNEMİ VE MALİ YAPI

I. Alaeddin Keykubat dönemi (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan en parlak dönemi olarak görülmektedir (Turan, 2012: 68). Türkiye Selçuklu Devleti I. Haçlı Seferinde (1097) Bizans'a kıyı bölgeleri kaptırarak bir kara devleti olmuşken, Antalya (1207/1216) ve Sinop'u (1214) ele geçirerek önemli ihracat ve ithalat kentlerine sahip olunmuştur. I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196), I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ve I. Alâeddin Keykubâd ticaret hacimlerini geliştirerek Venedik gibi ülkelerle çeşitli anlaşmalar yapmışlardır (Koca, 2016: 466-467). Ticari ilişkilerdeki bu gelişmelere Keykubat döneminde iktisadi kalkınmaya ivme vermiş, bu zenginliğin sayesinde Keykubat büyük inşaatlara başlayabilmiştir (2017: 417). Sultan Moğol tehlikesine karşı olarak Konya, Kayseri ve Sivas için surlar kaleler inşa etmiştir. Fethettiği Kalonoros kalesini kendisine kışlık merkez haline getirmiştir. Beyşehir Gölü üzerinde Kubâd-âbâd ve Kayseri çevresinde

Keykûbâdiyyeleri kurulmuştur. Cami, medrese, köprü kervansaray ihtişamlı biçimde inşa edilmiştir (Turan, 2012: 68).

Keybukat döneminde sultanın ve eşrafının gittikçe zenginleştiğini görmek mümkündür. Henüz Alaeddin Keykubat iktidarını yeni ilan ettiğinde, kendisini destekleyen devlet görevlilerinin siyasi ve maddi imkânlarından çekinerek onları tasfiye etmeye çalışmıştır. Dönemin zenginlerinden Emir Seyfeddin Ayaba'nın mirasını anlamak için birkaç karşılaştırmaya bakmak yeteli olacaktır. Ondan izinsiz sultanın yanına kimsenin yaklaşması mümkün değildir. Diğer devlet görevlileri ondan görüş almadan karar alamazken, sultanın mutfağında kendisi ve eşrafı için 30 koyun kesilirken, Ayaba'nın mutfağında 80 koyun kesilmiştir (Ersan, 2020: 65-66). Keykubat'ın bir melikinin gelişi için verdiği ziyafette "2.000 koyun, 2.000 yük buğday ve 200 yük şarap getirilmiş, hayvanlar için 20.000 dirhem masraf" yapılmıştır. I Keykubat'ın cülusunda verilen hediyeler "10.000 dirhem gümüş, 5.000 kızıl altın, 100 top kemhâ kumaş, 150 top atlas, 35 at, 20 katır ve 50 deve"dir (Turan, 2003: 366-367). Selçuklunun iktisadi yükselişinin en önemli kanıtı vergi gelirleri olmuştur. Anadolu vilayetleri 15 milyon dinar, Şarki Anadolu ve Musul vilayeti 10 milyon dinar Ahlat bölgesi 2 milyon dinar iken⁴, Moğol işgali ile birlikte bu rakamlar sırasıyla 3,3 milyon dinar, 1,9 milyon dinar ve 390.000 dinar'a gerilemiştir (Turan, 2003: 371). Gordlevski, (2018: 145) bu dönemin her ne kadar parlak bir dönem olarak görülse de genel olarak güvensizlik ve korkunun hâkim olduğunu vergilerin de Nizamülmülk'ün⁵ söylediği adaletli ölçüyü aştığı bir dönem olduğunu söylemektedir. Bu anlatı İbn-i Haldun'un devletin ferağ evresinde hükümdarın tebaasını hiçe saydığı yorumu ile uyuşmaktadır. Bu çerçevede bu dönem İbn-i Haldun'un devlet aşamaları içerisinde ferağ döneminin belli özelliklerini taşıdığını söylemek hatalı olmayacaktır. Sultanın çevresi gücünü arttırmış, hükümdarlar servetine servet katmıştır. Yine benzer biçimde sultanlar büyük kaleler köşkler yaptırmış, çevresindekilere cömert hediyeler vermekten geri durmamıştır. Sultanın zenginliğinin bir yansımasının devlet hazinesinin dolmasıyla da anlamak mümkündür.

C. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİNİN DURAKLAMASI, ÇÖZÜLÜŞÜ VE MALİ YAPI

Turan'a göre Keykubat'ın ölümünden sonra yerine geçen II. Keyhüsrev (1237-1246), Selçuklu Devletinin sorunlarının başlamasına neden olacak, devlet adamı niteliklerinden yoksun bir sultandır. Bu dönemde, Diyarbakır, Tarsus fetihleri henüz çöküş belirtilerinin olmadığını göstermiştir. İktisadi ve imarı gelişmeler duraklamamıştır, ancak Baba İshak İsyanı (1240) Selçuklunun

⁴ Buradaki rakamlar tahminen Keykubat sonrası da içermektedir.

⁵ Nizâmü'l- Mülk Büyük Selçuklu Devletinin en parlak veziridir. Ona göre Selçuklu devletinde gelirlerin giderlerden fazla olması gerekmektedir (Merçil, 2015: 71-72). Nizâmü'l-Mülk, vergilerin nasıl toplanması gerektiğine dair fikirlerini anlatmıştır. Vergiler "tatlı dille ve iyi muamele ile toplanmalıydı". Vergiler zamanında toplanmalı, halkın vakitsiz vergileri ödemek için mallarını düşük fiyata satmasına neden olmamalıydı. Vergi tahsildarlarının görevlerini iyi yapabilmesi için iki senede bir değiştirilmesi gerekmektedir. Vergi tahsildarları zenginleşmemeli, sürekli devletin kontrolünde olmalıydı. Tebaanın herhangi bir sebeple tohum veya hayvana ihtiyacı olursa da ona yardım etmek gerekmektedir (Arıcı, 2005: 97).

zayıfladığını göstermiş, Moğolların istila olanaklarını arttırmıştır (Turan, 2017: 440). II. Keyhüsrev dönemi İbn-i Haldun'un söylediğine yakın bir biçimde ferağ döneminin taklidine yani devletin dördüncü evresine benzemektedir ve bu dönem ferağ döneminden farklı olarak devletin çıktığı doruk noktasından inişi temsil eder. Keza Türkiye Selçuklu devleti için 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra gerileme ve çöküş evresi başlar. 1243-1277 yılları Moğolların kontrolü, 1297 sonrası ise Moğolların tam egemenliğinden bahsetmek mümkündür (Bal, 1998: 80). Devletin zayıfladığını gösteren bir nokta, Turan'ın (2017: 440) söylediği gibi Baba İshak İsyanıdır. Bu isyanın, İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin dördüncü aşamasında neredeyse yok olan asabiyeyi temsil ettiğini söylemek çok da hatalı olmayacaktır. Çünkü isyanın temel öznesi devletin kurucu kavimlerinden olan Türkmenlerdir.

Bu isyanın gerçekleştiği dönemde sultanın çevresi hem ıktâ gelirleri hem de ticaret ve tarım işleri nedeniyle önemli bir güç kazanmıştır. Diğer yandan ıktâ sistemindeki bozulmalar askeri gücü zayıflatmıştır. Sultanın çevresindeki yöneticilerin güçlenmesi özellikle Güneydoğu bölgesindeki Türkmenlerin aleyhine gerçekleşmiş, çünkü bu bölgede kentlerin gelişmemesi Türkmenlerin refahının azalmasına neden olmuştur. Diğer yandan devletin ganimetçi yapısını yitirmesi, ganimet gelirlerinin de azaltmasına özellikle Güneydoğu bölgesindeki Türkmenlerin ekonomik olarak zorlanmasına neden olmuştur (Özkırmı, 1976: 39). İsyanı ateşleyen ise Baba İshak'ın vergi tahsilatına için itirazı olmuştur (Keleş, 2008: 84). Anadolu Selçuklu Devletini zayıflattığı söylenen Baba İshak İsyanının ve Büyük Selçuklu Devletinin çöküşünü başlatan Oğuz İsyanının her ikisinin de Türkmenler tarafından çıkarılmış olması ve her iki isyanda da vergilerin yerinin olması dikkate değerdir. Bu bağlamda, kısa bir parantez açıp Oğuz İsyanına kısaca değinmek faydalı olacaktır. Bu iki tarihi olay İbn-i Haldun'un sosyolojisinde devletin varlığı için asabiyenin önemini, asabiyedeki bozulmanın mali yapıya da yansımalarını göstermesi açısından oldukça öğretici görünmektedir.

I. Büyük Selçuklu Devletinin Çözülüşü Ve Maliye: Oğuz Ayaklanması⁶

Oğuz Ayaklanmasını anlamak için Selçuklu ile Türkmenler arasındaki ilişkilere bakmak gerekmektedir. Türkmenler ile Selçuklu arasındaki ilişki devletin kuruluşundan beri gerilim halinde olmuştur. Büyük Selçuklu devletin kuruluşunda ordunun tamamı Türkmen atlı orduları tarafından oluşmaktadır. Ancak 1040 Dandanakan Savaşı sonrasında Büyük Selçuklu orduları gulâm sistemine göre oluşturmaya başlamıştır, böyle olunca Türkmenler devlet sistemi içerisinden tasfiye edilmiştir. Türkmenlerin tasfiyesinin iki önemli nedeni bulunmaktadır. Türkmenlerin Selçuklu yerine kendi aile büyüklerine ve boy beylerine itaatın daha güçlü olması bu durumun Selçuklu için tedirginlik

⁶ Çalışmada yer yer Büyük Selçuklu maliyesine ve mali olaylarına yer verilmesi, Türkiye Selçuklu Devleti ile benzer devlet teşkilat yapılarına sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti Büyük Selçuklu Devletinden (1040) 35 yıl sonra 1075 yılında kurulmuştur. Türkiye Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Süleyman Şah Büyük Selçuklu Hanedanlığındandır (bknz. Turan, 2012: 48; 53).

uyandırması söz konusudur. Gulâm sisteminde ise erken yaşta devlet hizmetine alınan çocukların devlete saygı ve itaat etmesi daha kolay olmaktadır. Diğer bir husus ise Büyük Selçuklunun hâkim olduğu bölgede Türkmenler dışında farklı Fars ve Arap toplumlarını da bulunması ve devletin iktidarını yürütebilmesi için bu bölgede en güçlü iktidar ile değil daha kontrol edilebilir toplumlarla ittifak kurmak istemesi ile ilgilidir. Tüm bu etkenler Türkmenlerin Selçuklu devleti arasındaki ilişkiyi olumsuz yönde etkilemiştir (Koca, 2017: 69-70). Türkmenler Selçuklu arasında gerilimli bir ilişki olsa da ilişkiler sürekli bir biçimde sorun yaratmamıştır. Ancak 1152 yılında Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Belh bölgesinin Emir Koçar'a ıktâ olarak verilmesi ilişkileri bozmuş bu gerilim mali bir biçime bürünmüştür. 1152 yılında vergi toplamak için Türkmen obalarına gelen vergi memuru Türkmenlere hakaret edip, büyük güçlükler yaratmış ve rüşvet istemiştir. Böyle olunca Türkmen Beyleri vergi memurunu öldürmüşlerdir. Emir Komaç, Türkmenlerin Horasan'ı istilâ peşinde koştuklarını iddia ederek Türkmenleri kontrol etmek için kendisini "şahne" (Türk-İslam devletlerinde askeri vali garnizon komutanı olarak kullanılırken burada özel görevli yerine kullanılmıştır) tayin ettirmiştir. Şahne aracılığıyla, Türkmenlerin öldürdüğü vergi memuru için resm-i cinayet/diyet istenilmiş, Türkmen beyleri Sencer'in mutfağı için verdikleri 24 bin baş koyun miktarındaki vergilerini 30 bine çıkarsalar da Emir Komaç bu teklifi kabul etmemiştir. Böyle olunca Türkmen beyleri emir altına girmeyi kabul etmeyeceklerini söyleyerek Emir Komaç'a karşı gelip şahneyi görevden uzaklaştırmışlardır. Emir Komaç Türkmenlere saldırmış ancak yenilgiye uğramıştır (Koca, 2017: 73-74; Köymen, 1947: 167-168). Bunun üzerine Büyük Selçuklu Türkmenlere saldırmak için ordu hazırlamış, Türkmenler yüklü miktarda vergi ödemeyi kabul ederek saldırıyı engellemek isteseler de başarılı olamamışlardır (Koca, 2017: 75; Köymen, 1947: 169). Savaşın sonucunda Selçuklular yenilgiye uğramış, Sultan ve komutanları Türkmenlere esir düşmüştür. Türkmenlerin verdiği zararlar Büyük Selçukların çözülüşüne yol açmıştır. Selçuklu Devletinin merkez toprakları Harezmsahlara eline geçmeye başlamıştır (Koca, 2017: 76, 78-79).

Devleti kuran unsurların, devlet yönetiminden tasfiyesi, başka bir deyişle asabiye'nin çözülüşü, Baba İshak ve Oğuz İsyanında görüldüğü gibi İbn-i Haldun'un sosyolojisine benzer bir biçimde devleti çöküş sürecine götüren yolda önemli uğraklar olmuştur. Asabiye'nin çözülüşüyle birlikte maliyede de benzer sorunlar doğmuştur. Yönetici sınıflar arasında asabiye'nin bozulması ıktâ sisteminin Türkmenler aleyhine dağılımı ile sonuçlanmıştır. Hükümdarın kavimleri üzerinde iktidarını perçinlemesinin mali yansıması ise Emir Komaç ve Baba İshak örneğinde olduğu vergilerin kavimleri boyunduruk altına almanın bir aracı olarak kullanılması, kavimlerin ise vergileri iktidarın egemenliğine başkaldırısının bir aracı olarak değerlendirmesi olmuştur. Bu çerçevede, Oğuz İsyanı ile açtığımız parantezi kapatıp, Türkiye Selçuklu Devletinin çözülüş sürecini incelemeye devam etmek faydalı olacaktır.

2.Devletin Giderlerinin Gelirini Aşması

Keykubat döneminde Moğollara haraç ödemeye başlayan Selçuklular 1248 Köseadağ Savaşı yenilgisi sonrasında ek mali yükümlülüklerle tabi olmuştur (Erdem, 2003: 50). Köseadağ öncesi Selçukluların ödediği vergiler(haraç) hediyeler dışında henüz “60.000 dinar nakit para, 10.000 koyun, 100 sığır ve 100 at” olarak belirlenmiştir (Yuvalı, 1990: 582).⁷ II. İzzettin Keykavus döneminde ise (1246-1249) Türkiye Selçuklu Devleti ilk defa dış borç almıştır. Bal’a göre, bu borcun sebebi taht için yapılan iç mücadeleler ve Moğollar ile yapılan savaşlar nedeniyle hazinenin boşalmasıdır. Alınan borçların geriye ödenememesi Anadolu’nun vergi yükünü ağırlaştırmıştır (Bal, 2005: 254-255). Türkiye Selçuklu tarihinde ilk defa üç hükümdar II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alaeddin Keykubat ortak olarak⁸ tahta çıkmıştır (Bal, 2005: 241). 1250’lerde ise Selçuklularda iktisadi bunalım had safhaya gelmiştir. Ekonomik krizin nedenleri, Erdem’e göre üç kardeşin birlikte iktidar olmasının getirdiği ek maliyetler, Moğol kağanlarına gönderilen hediyeler ile sultanların zevk ve sefa düşkünlükleri nedeniyle gerçekleşen savurganlıklardır (Erdem, 2003: 50). Ersan’a göre (2020: 175-181) ise Selçuklu Devletinin ekonomik krizinin nedenleri, I. Keykubat sonrasında Moğol istilası nedeniyle Türkmen göçlerinin iyi idare edilememesi, Babaî isyanı ile başlayıp Köseadağ Savaşı ile devam eden Türkmen ayaklanmaları, II. İzzettin Keykavus döneminde de sıkça rastlandığı üzere eğlence hayatının ve gereksiz harcamalarını yükselmesi, Moğol İstilasını, I. Keykubat sonrasında taht mücadelelerinin devlet hazinesine verdiği zarar, özellikle IV. Kılıçarslan döneminde devletin ileri gelenlerine ve Moğol miri arazilerin mülk arazi haline getirilmesi iktâ sisteminin bozulması olarak sıralanabilir.

Moğol istilaları Selçukluları gittikçe önemli bir mali yükün altına sokmaya başlamıştır. 1256 yılında Moğolların aldığı galibiyet sonrasında, Moğol orduları Anadolu’da kalmıştır. Böylelikle haraç ödemesine ek olarak Selçukluların Moğol ordularının da maliyetini karşılaması gerekmiştir (Erdem, 2003: 52). İlanlılara⁹ ödenen vergiler 1256 yılında “200.000 dinar nakit para, 500 parça Antalya Kemha Kumaşı, 300 parça ipekli kumaş, 500 adet at, 500 deve veya katır, 5000 adet küçükbaş hayvandır” (Yuvalı, 1990: 583-584). Sadece dinar para cinsinden yükümlülüklerin 3 kat arttığını söylemek mümkündür.

1258 yılında Moğol hanedanı bağlılıklarını sunmaları için çeşitli hükümdarları huzuruna çağırmış, bu davete katılan II. İzzeddin Keykavus, Rükneddin Kılıç Arslan’ın iktidarı kabul edilmiştir. Bu ek olarak Selçuklulara borç verilmiş ve ödeyecekleri vergiler yeniden değerlendirilmiştir. Her ne kadar öngörülen vergilerin diğerlerine göre ağır olmadığı görülse de devlet maliyesi çok zayıf olduğu için ödemeyi imkânsız hale getirmiştir. Selçuklu ekonomisi iflas

⁷ Bu miktar I. İzzettin Keykavus’un (1211-1220) yukarıda belirttiğimiz gibi düşününde harcadığı miktardan fazla değildir.

⁸ Bu hükümdarların tekli, ikili ve üçlü olarak hüküm sürdükleri yıllar 1246-1265 dönemidir.

⁹ Moğol Hanı Cengiz Han’ın torunu Hülâgu, İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu’yu zapt etmesi için bölge hükümdarı anlamına gelen “ilhan” ismiyle görevlendirilmiştir. İlanlı Devletinin adı buradan gelmektedir. Devlet Hülâgu tarafından 1256 yılında kurulmuştur (Yuvalı, 2020). Bu yüzden kaynaklarla yer yer İlanlı ve Moğol isimleri geçmektedir.

etmiş, devletin gelirleri Moğollar ile ülkedeki emirler arasında paylaşılmıştır (Erdem, 2003: 51). Daha da kötüsü borçları ödemeyi reddeden Sultan İzzeddin'in Moğol ordusunun baskısı sonucunda ülkeyi terk etmesi olmuştur (Erdem, 2003: 52).

Görüldüğü üzere, İbn-i Haldun'un da devletin çözülüş süreci için öngördüğü hususlar, 1243 Köseadağ yenilgisi sonrasında Türkiye Selçuklu Devletinin çöküş sürecinde gerçekleşen olaylara hiç de yabancı değildir. İbn-i Haldun'un söylediği sıralamaya bire bir uyar mı net bir sınır çizmek çok da kolay değildir, ancak II. Keyhüsrev (1237-1246) dönemi ve sonrasında asabiye'nin çözülüşü nedeniyle devletin kurucu kavimler ile arasının bozulması, iç isyanlar ile devletin zayıflaması, sultanların zevk ve sefa için yaptıkları harcamaların artışı, devletin giderlerinin gelirlerine göre artması, sultan ve çevresinin artan harcamalar için ıktâ sistemini bozması böylelikle askeri gücün zayıflaması ve devlet maliyesinin gittikçe darboğaza girmesi gibi etkenler İbn-i Haldun'un sosyolojisindeki devletin dördüncü ve beşinci evrelerini hatırlatmaktadır. Sonrasında da İbn-i Haldun'un söylediği gibi sürekli hale gelen yeni vergiler, çarşıya-pazara konan satış vergileri, askeri gücün yok oluşu ve başka bir ülkenin boyunduruğuna tabi olma gelmiştir, izleyen bölümler bu tarihsel süreci anlatmaktadır.

3. Yeni Vergiler

İzzeddin'in iktidardan düşmesi ile iktidar Sultan Rükneddin ve Pervane Muîneddin Süleyman'a (1262-1277) kalmıştır. Pervane'nin yönetimi ele almasının sebebi, Moğolların alacaklarını tahsil edebileceğini düşünceleri olmuştur. Keza Pervane vergi tahsilatını istediği gibi sürdürülebilmek için IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı iktidardan indirerek dört yaşında III. Gıyaseddin Keyhüsrev'i saltanata çıkarmış, kendine sadık bir yönetim oluşturmuştur. Kastamonu, Aksaray ve Devalün'nün gelirleri İlhanlılara borçlarına teminat olarak bağlanmıştır (Erdem, 2003: 52). III. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde devlet yönetiminde oldukça önemli bir rol oynayan Pervâne oldukça zengin bir devlet adamıdır. Uzun yıllar vezirlik ve maliye bakanlığı yapmış, Şebinkarahisar, Tokat ve Niksar'ın tamamının, Aksaray'ın ise bir kısmının ıktâsını almış, Sinop limanı ve kentinin ticari gelirleri ile vergi gelirlerini tahsil etmiştir. Hatta Sinop ve çevresi, Pervaneoğulları olarak anılmıştır (Bal, 2006: 26-32). Bu dönemde Türkmenler hem Moğolların hem de Selçuklu emirlerinin kendilerini sömürdüklerini, kendilerine sıradan bir tebaa olarak davranıldığını düşündükleri için isyan etmiş, isyan bastırılmış olsa da Türkmenler muhalefetlerini sürdürmüşlerdir (Erdem, 2003: 52). Pervane yönetimi, var olan vergilere ek 4 yeni vergiler yürürlüğe koymuştur. Bu vergiler, Moğol ordularının maliyetlerini karşılamak amacıyla buyut, nal-baha¹⁰, mal-i yam ve mal-i bozok adlarıyla tahsil edilmiştir (nalbaha nal kirası mal-i yam ise posta anlamına gelmektedir). Bu dönemde önceden pek tahsil edilmeyen vergiler toplanmaya başlanmıştır (Erdem, 2003: 53).

¹⁰ Nalbaha'nın burada yeni vergiler olarak değerlendirilmesi, verginin sürekli olmamasından kaynaklanmaktadır.

4. Devletin Son Dönemlerinde Konan Alım- Satım Vergisi Tamga

Pervane'nin ölümünden sonra düzeni sağlaması için Şemseddin Cüveyni Anadolu'ya gönderilmiş, vezir ağır vergileri kaldırmış, İlhanlı borçları için incu adı verilen özel gelirler tahsis etmiştir. Bunun anlamı İlhanlıların özel mülk sahibi haline gelmeleri olmuştur (Erdem, 2003: 53-54). Mülk topraklarına dönüşün sebebi İlhanlı maliyecilerin daha fazla gelir elde etme istekleri olmuştur. 1266 yılından itibaren özel mülk toprakları artmış, ıktâ sistemi bozulmuştur. Dolayısıyla, ıktâ sitemine dayalı olan askeri, mali ve idari yapı işlemez hale gelmiştir (Yuvalı, 1990: 585-586). Son askeri ıktâyâ 1277 yılında rastlanmış, yani 1278 yılından sonra Türkiye Selçuklu ordusu yok olmuştur (Göksu, 2017: 170).

Cüveyni'nin yaptığı diğer bir değişiklik İlhanlı'da uygulanıp Anadolu'da uygulanmayan tamga vergisinin yürürlüğe girmesidir (Erdem, 2003: 54). Köprülü, tamganın İlhanlılarda kente giriş çıkışlarda alındığını söyler. Kentlerde alınan en önemli vergiler giriş çıkışlarda alınan vergiler olmuştur. Bu vergilerin tahsili iltizama verilmiş, vergiler suistimallere açık olduğu gibi sahiplerini oldukça zengin etmiştir (2013: 86-89). Barthold'a göre, tamga, İslam'ın ilk evrelerinde Arap yazınında bac ile eş anlamlı olarak görülmüştür. Başka yerlerde kentlerden ticaret ve sanayi üzerine alınan tüm vergilere tamga denmiştir. Dolayısıyla yol vergisinden daha geniş bir anlamı, kente bağlı vergiler anlamı bulunmaktadır. Tamga ile ilgili şeri kayıtlar yoktur, çünkü bu vergiler şeri olarak kabul edilen vergilerden değildir (Barthold, 1931: 153-154). Diğer yandan, tamga vergisi istenmeyen bir vergi olarak görülmektedir, öyle ki Barthold (1931: 153-154), ölüm gibi kötü durumların olacağı düşünüldüğünde, padişahın günahlarından arınmak için altın ve gümüş takımlarını sofralardan kaldıracağı, bunun yanı sıra tamgaları ilga edeceği söylentileri olduğundan bahsetmektedir¹¹. Ankara'da bir vergi kitabesinde tamga/damga ismi şehir halkının ödeyeceği vergiler içinde geçmektedir. Nasreddin Tusi'nin söylediğine göre tamga, önceleri 1/240 oranında daha sonraları bunun yarısı oranında tüccarlardan alınan bir ticaret vergisidir (Baykara, 2014: 173).

Cüveyni'den sonra Fahreddin Ali vezir olmuştur. Memlûkler ve Türkmenler ile yapılan mücadeleler ülkeyi sarsmış, Moğol ordularının Anadolu'ya gelmesi önemli bir tehdit yaratmıştır (Erdem, 2003: 54). Vezir Fahreddin bunu önlemek için kendi servetinden askerlerin masraflarını karşılamış, hatta servetini kaybetmesinin vezirin üzüntüden ölmesine neden olduğu iddia edilmiştir (Erdem, 2003: 54). Vezir Fahreddin göreve gelir gelmez, vergileri yükseltmeye çalışmıştır. Ancak bunun için olmayan yolları denemiştir. Beş bin altın vergi toplanılan vilayetten, elli bin altın istemiş, böylelikle vergiler gittikçe içinden çıkılmaz bir hâl almıştır. Vergiler eski haline döndürülse de tahsilatı yapılamamıştır (Turan, 1995: 77). Vezir Fahreddin döneminde devlet yönetimi oldukça kötü olduğu söylenmektedir. Vergi tahsilatı yapacak görevliler ilgili kanunlar konusunda bilgi sahibi bile değildirler. Bu yüzden gittikleri yerlerde vergi tahsilat yapamamışlardır. Anadolu için önemli bir vergi olan cizyenin bile

¹¹ İbn-i Haldun'un satış vergilerine olan olumsuz algısını kısmen bu rivayetten anlayabiliriz.

vergi memurları tarafından bilinmediği, dolayısıyla da tahsilatı yapılamadığı dile getirilmiştir (Merçil, 2015: 151). Vezir Fahreddin'in ölümünden sonra vezirler artık İlhanlı'dan gönderilmeye başlanmıştır. Kaznivî, Fahreddin sonrasında vezirlik makamına getirilmiş, eskiye göre daha ağır vergiler yürürlüğe konması, Türkmenlerin isyanına neden olmuş, ancak İlhanlılar bu sistemden vazgeçmek istememiştir (Erdem, 2003: 54). Kaznivî, vergileri öncelikle 10 kat arttırmış, vergiler tahsil edilemeyince 5 kat düşürmüştür. Anadolu'dan öşür, haraç, tamga ve kopçur ile gelir toplamaya çalışılmıştır (Erdem, 2003: 57). Moğol vergi sisteminin kopçur, tamga, kalan (Demir, 2018: 81) ve yam vergisi (Baykara, 2014: 174) temelinde olduğunu düşündüğümüzde, bu dönemde Selçuklu-Moğol vergi sisteminin iç içe geçmiş olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Keza Baykara'nın (2014) sıraladığı vergi isimleri arasında yeni vergilere 13. Yüzyılın ikinci yarısından sonra rastlandığını ve bu vergilerin Moğol kökenli vergiler olduğunu görüyoruz. Örneğin 13. Yüzyılın ikinci yarısında görülen ve askerlerin erzakları için aynı vergi olan tagar, "dağar" kelimesinden gelmekte bu kelime Moğol döneminde "tahıl için bir ölçü kabı" anlamındadır (Baykara, 2014: 173). Kopçur ise hayvanlardan alınan bir vergidir. Vergi 100 hayvan başına 1 hayvan, sonradan 50 hayvan için 1 hayvan olmuştur. Hayvanın ürünlerinden de alınmaktadır. Tusi'ye göre alimlerden, hasta, ihtiyar, yoksul ve çocuklardan alınmamaktadır. 14. Yüzyılda Fergani 'örümcek ağını örse hemen kopçur vergisi istenir' demiştir (Baykara, 2014: 173-174). Kalan, bazen kılan olarak da görülebilmektedir, bir çeşit emlak vergisidir. Yam hem bir vergi hem de haberleşme için gerekli bir yükümlülüktür. İlhanlıların önemli dört vergisinden biridir (Baykara, 2014: 174). Tuzgu, 13. Yüzyılın ikinci yarısında görülen, "yoldan geçene yiyecek ikram" anlamına gelen, İlhanlı döneminde "peşkeş, nüzul, aman-malı" olarak anılan bir vergidir. Olağanüstü zamanlarda alınan avarız olarak görülebilir (Baykara, 2014: 173). Mal-ı bozurg, 1266 yılında en önemli vergilerden olarak anlatılır, anlamı büyük vergidir. Ancak verginin detayları hakkında bilgi bulunmamaktadır Ulak, ulakların haberleşmeyi sağlama amacıyla aldıkları bir vergidir, vergiden çok yükümlülük olarak adlandırmak daha doğru olacaktır. Kente ulak geldiğinde halktan ve vezirlerden bile bu yükümlülük alınmaktadır (Baykara, 2014: 174). Tabkur, kentin imar işleri için ayrılmış bir vergidir. Özellikle kale inşaatlarında önemli bir yükümlülük olarak ortaya çıkar. Kuçe'nin, 1270 yıllarında bir Kırşehir vergi kitabesinde cadde ve yolların temizliği ile ilgili olduğu söylenebilirken, aynı kitabede yemek pişirmek ile ilişkili olarak alınan Mal-ı Aşbazi adındaki verginin kaldırıldığı söylenmektedir. Tayyarat İlhanlılarda dört anlama gelmektedir, birincisi mirasçısı olmayanların malları, ikincisi rüşvetçi olarak hükmedilenlerin malları, üçüncüsü bulargu yani kendisinden uzun süre haber alınamayanların mal varlıkları ve son olarak hediyeler, yardımlar ve bağışlar (Baykara, 2014: 175). Yasama, Ankara kalesi vergi kitabesinde görülmüştür, köylerden alınan bir vergi olduğu düşünülse de uygulamada pek rastlanmamaktadır. 1330 yılında kentin damga vergisine karşılık alınmıştır. İlhanlılar döneminde kaldırılmıştır (Baykara, 2014: 174).

13. yüzyılın ikinci yarısından sonra artan vergi isimlerine rağmen¹² istenilen vergilerin toplanamaması Naip Mücireddin'in fikriyle 1289-1291 yılları arasında ülkenin iki mali bölgeye ayrılarak yönetilmesine neden olmuştur. Kayseri'den başlayan Batı bölgeleri Kaznivî yönetimindeyken, Doğu bölgeleri Mücireddin'in yönetimine geçmiştir. Kaznivî'nin yönettiği bölge sıkıntı çekerken, diğer bölge rahatlık içinde olmuştur. Moğollar bu durumları haber alınca iki idareciyi yargılamış Kaznivî öldürülmüştür. Bundan sonra pek çok vezir mali durumu düzeltmeye çalışsa da başarılı olamamış, baskı ve usulsüzlükler yaygınlaşmış, kağıt paranın tedavüle koyulması aracılığıyla gelir elde etme amacı başarısızlığa uğramıştır. Mali baskılar o kadar artmıştır ki İlhanlı'nın mali görevli olarak gönderdiği vergi tahsildarları nedeniyle, halk kaçmaya başlamıştır (Erdem, 2003: 56). Erdem'in (2003: 56) anlatısı-her ne kadar İbn-i Haldun üretimin çöküşünde tamga vergisi gibi alım-satım vergilerini öne çıkarsa da-çöküş sürecinde ağır vergiler ve üretimin çöküşü arasındaki ilişkiyi anımsatmaktadır.

Gazan Han'ın 1295 yılında Moğol iktidarı olması, Selçuklunun mali bağımsızlığını kaybetmesi sonucu doğurmuştur. Gazan Han ülkeyi 4 mali bölgeye ayırmıştır. Her mali bölge 600.000 bin toplam olarak 2.400.000 dinar ödemek ve İlhanlı ordusunun ihtiyaçlarının karşılanması için 300 çuval tahıl üretmekle yükümlüdür. Bu dönemde mali yetkiler Selçukludan alınarak İlhanlılara geçmiştir. Vergiler doğrudan İlhanlı hazinesinin geliri olmuş, Selçuklu Sultanı Moğolların maaşlı görevlisi haline gelmiştir. Her bir bölgeye bir devlet görevlisini sorumlu tutmuş, bu sorumlular vergi tahsilatı ve mali düzenlemeler yapmışlardır. Ancak istenilen vergi miktarları toplanamadığı gibi usullere de uygun davranılmamıştır. Vergi toplayamayan tahsildarlar zor yolunu seçince bu sefer de şikayetler oldukça artmıştır (Erdem, 2003: 57-58). Erdem'in anlatısı (2003: 58). İbn-i Haldun'un çöküş dönemi maliyesinin Türkiye Selçuklu Devleti maliyesine yansımaları özetler biçimdedir: "İlhanlı idaresi tarafından devamlı düzenlemeler yapılmasına rağmen Anadolu'dan istenilen meblağ bir türlü toplanamıyor, sistem tutmuyordu. Çünkü arıza İlhanlı'nın mali yapısındaydı. Devletin günden güne artan masraflarına, ordunun ihtiyaçlarına bir de hanedanın aşırı israfı eklenince para yetiştirmek mümkün olmuyordu" (Erdem, 2003: 58). 2-3 bin dinar gelir elde edilen yerlerden 50.000 dinar istenince, bu dönemde de vergi tahsilatı başarılı biçimde yapılamamıştır. Bu sistemin yürümemesi nedeniyle Gazan Han vergiler ile ilgili reforma gitmiş, vergilerin ne zaman ve nasıl tahsil edileceğine ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede vergilerin yılda bir defa alınacağı ve iltizamcılarının vergi tahsilatı sisteminde çıkarılarak vergi miktarının devletin depolarına vergi ödeyiciler tarafından götürüleceği kararlaştırılmıştır (Erdem, 2003: 58). Yine Gazan Han vergi tahsilatını artırmak için iskân politikasına yönelmiş bazı vergilerden muafiyet sağlamıştır (Erdem, 2003: 59). 1350 tarihli bir kayıt defterine göre Anadolu'nun gelirlerinin nasıl dağıldığını bize göstermesi açısından önemlidir. Anadolu'nun geliri yıllık 300 tümen, İlhanlı hazinesi ise 2604 tümandır. 300 tümen gelirden ulema, şeyh, kadı gibi zümrelere sadece 20

¹² Bu değerlendirme yukarıdaki paragraftan elde edilen bilgilere dayanarak bize aittir.

tümen ayrılırken 260 tümen askeri ve idari personel için ayrılmıştır (Erdem, 2003: 59-60).

Görüldüğü gibi, devletin son dönemi olarak değerlendireceğimiz bu evrede, sürekli yeni vergilerin yürürlüğe girmiş ancak İbn-i Haldun'un da dediği gibi devletin gelir kaynağı belirli olduğu için gerekli tahsilat yapılamamıştır. Tamga vergisi de İbn-i Haldun'un söylediği gibi devletin çöküş aşamasında konulan satış vergisine benzemektedir, ekonomiye durduracak ölçüde olup olmadığını bilmek tam anlamıyla mümkün değildir, ancak oranın düşük olmasına rağmen halkın çok da hoşnut olmadığı bir vergi olduğunu söylemek hatalı olmayacaktır. Devletin çöküş sürecinde genel olarak uyguladığı vergilerin köylüleri topraklarından edecek ölçüde ağır olduğu yer yer dile getirilmiştir. Vergilerin bu denli ağırlaşması asabiye'nin yok olmasının da bir sonucudur. Diğer yandan, yeni vergiler ile devlet için gerekli finansmanın sağlanamaması, kolaylıkla gelir elde etmek amacıyla ıktâ sistemi içindeki topraklara el konmasına böylelikle de ıktâ sisteminin dolayısıyla da askeri sistemin yok olmasına neden olmuştur. Sonunda İbn-i Haldun'un dediği gibi Selçuklu başka bir devlete boyun eğmiş, Moğol egemenliğine girmiştir. Diğer yandan, Selçuklu örneğinde çöküş dönemindeki yeni vergiler, Moğol kontrolü daha sonrasında da Moğolların Selçuklular üzerinde tam egemenliği sürecinde tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu anlamda Selçuklu için başka bir devlete boyun eğme evresi belki İbn-i Haldun'un anlatısından daha erken meydana gelmiş denebilir.

SONUÇ

Maliye tarihi çalışmalarında, herhangi bir devletin maliyesini anlarken, devlet maliyesinin çeşitli araçlarını salt kronolojik olarak sıralayarak değerlendirmek, devletlerarası karşılaştırmalar yapmak, kuşkusuz bize bazı bilgiler sağlayacaktır, ancak bu tür bir yöntemle devlet maliyesinde görülen değişimlerin toplumsal anlamlarını kavramak, farklı coğrafik düzeylerde mali sistemlerin özgünlerini değerlendirmek, yahut devlet maliyesine bakarak çeşitli toplumsal öngörülerde bulunmak gibi olanaklar pek de mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda, mali sosyoloji bize temellendiği kuramın temel varsayımları çerçevesinde mali olayların devlet-toplum ilişkisi bağlamında anlaşılmasını sağlayan teorik çerçeveler sunar. İbn-i Haldun'un mali sosyolojisi ise Doğu coğrafyalarını anlamamızı kolaylaştıran bir perspektif sunmaktadır. Keza Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan çöküşüne anlattığımız mali sürecin İbn-i Haldun'un mali sosyolojisine hiç de yabancı olmayan gelişmeler barındırması bu tezi doğrulamaktadır. Türkiye Selçuklu Devletinin mali yapısını anlamaya çalışırken, İbn-i Haldun'un mali sosyolojinin sunduğu katkı bizce henüz 14. yüzyılda bile vergilerin Doğu coğrafyasındaki önemini kavrayabilecek araçlar geliştirmiş olmasıdır. Çünkü, ekonomik artığın egemen sınıflar tarafından elde edilmesinin Batı coğrafyasında vergiler dışında farklı biçimlere bürünmesi, vergileri hem tarih anlatısı hem de kuramsal anlatı içinde tali hale getirmiştir. Bu çerçevede, İbn-i Haldun'un mali sosyolojisi Doğu coğrafyasında ekonomik artığa el koymanın temel biçimi olarak vergilerin devletin gelişimindeki önemini göstermektedir. Keza özellikle Türkiye Selçuklu Devletinin çöküş tarihi yazını,

bir nevi maliye tarihi anlatısı gibidir. Diğer yandan, İbn-i Haldun'dan hareketle, Türkiye Selçuklu Devleti örneğinde olduğu gibi maliye ile asabiye ilişkisinin, mali gelişmeleri anlarken oldukça önemli bir yere sahip olduğunun vurgulanması gereklidir. Ayrıca asabiye ile vergiler arasındaki ilişkinin sadece Doğu coğrafyasına ilişkin olmadığını düşünmek gerekir. Dolayısıyla asabiye ve vergiler arasındaki ilişki günümüz mali sistemlerini değerlendirirken ele alacağımız bir konu olabilir. Türkiye Selçuklu Devleti örneğinde devlet gücünü pekiştirdikçe asabiye kaybolmuş, bu durum devletin mali sisteminde de kendisini göstermiştir. Kuruluş döneminde devletin ana öznelerinden olan Türkmenler ile ıktâ sistemi aracılığıyla vergiler paylaşılırken, devletin güç kazanmasıyla birlikte istibdat döneminde Türkmenler devlet mekanizması içinden tasfiye edilmiştir, hükümdar daha yakın çevresiyle vergileri paylaşır hale gelmiştir, ferağ dönemine gelindiğinde devlet tebaasını hiçe saymaya başlamış, vergiler adaletli sayılan sınırın üstüne çıkmıştır. Sultanın çevresi de gücüne güç katmıştır. Ancak asabiyenin çözülüşü nedeniyle devletin kurucu kavimler arasının bozulması iç isyanlara sebep olarak devleti zayıflatmıştır. Sultanların zevk ve sefa için yaptıkları harcamaların artışı böylelikle devletin giderlerinin gelirlerine göre artması, ıktâ sisteminin bozulması askeri gücün zayıflaması çöküşe giden yolun uğrakları olmuştur. Çöküş döneminde devlet maliyesi artık askeri harcamaları yapamaz hale gelmiş, çarşıya-pazara konan satış vergileri üretimi felç etmiş, asabiyenin de çözülmesi askeri gücü tamamıyla yok etmiş, sonuç olarak devlet başka bir ülkenin boyunduruğuna girmiştir. Acaba günümüzde de devlet iktidarını pekiştirdikçe asabiye çözülmekte, İbn-i Haldun'un söylediği gibi asabiyenin bozulmasına koşut vergiler de ağırlaşmakta mıdır? İbn-i Haldun hareketle oluşacak bu ve benzer sorular belki de Adriene'nin ipini¹³ tutmamıza yardım edebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makalenin tüm süreçlerinde Yönetim ve Ekonomi Dergisi'nin araştırma ve yayın etiği ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makalenin tamamı Dr. Öğr. Üyesi Zeynep AĞDEMİR tarafından kaleme alınmıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Arıcı, H. (2005), *Nizâmü'l-Mülk ve Selçuklu Müesseselerinin Oluşumundaki Yeri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi/ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28687/3051.pdf?sequence=1>.
- Arslan, A. (2009). *İbn-i Haldun*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Bal, M. (2005). Türkiye Selçuklu Devleti Tarihinde Bir Dönüm Noktası; II. İzzettin Keykavus Dönemi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 24 (38), 239-258.

¹³ Yunan mitolojisine göre Minos'un kızıdır. Theseus onun verdiği ipin yardımıyla labirentten çıkmıştır.

- Bal, M. S. (2006). Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki Sosyal Kurumların Teşekkülünde Rol Oynayan Kişilerin Siyasi ve Ekonomik Durumları. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 21-42. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/2089/21599.pdf>.
- Bal, M. S. (1998). *Türkiye Selçuklularında Ticari Hayat (1220-1277)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Barthold, W. (1931). İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*, 1, 135-159. http://isamveri.org/pdfs/bv/DO0133/1931_1/1931_1_BARTHOLDW.pdf.
- Baykara, T. (2014). *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI. XIV. Yüzyıllar)*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demir, H.İ. (2018). Türk Vergi Kültürüne Etkisi Açısından Türk Vergi Uygulamaları Tarihine Kısa Bir Bakış. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 64-92. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/618313>.
- Ertman, T. (2004). *Birth of Leviathan Building State and Regimes in Medieval and Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University.
- Gordlevski, V. (2018). *Anadolu Selçuklu Devleti*. İstanbul: Onur.
- Göksu, E. (2017). *Selçuklu'nun Mirası Gulâm ve İktâ*. İstanbul: Kronik.
- Gürkan, C. (2013). Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbni Haldun'dan 'Post-Kameralizm'e Mali Düşünce. *Maliye Dergisi*, 164, 1-26.
- Erdem, İ. (2003). Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari İlişkileri ve Sonuçları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22 (33), 49-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tariharastirmalari/issue/47812/603949>.
- Ersan, M. (2020). *Türkiye Selçuklu Devleti'nin Dağılışı*. İstanbul: Altınordu.
- Hall, J. (1986). *Powers And Liberties: The Causes And Consequences of the Rise of The West*. n.: Harmondsworth. <https://archive.org/details/powerslibertiesc0000hall/page/n1/mode/2up>.
- Hassan, Ü. (2015). *İbn-i Haldun Metodu ve Siyaset Teorisi*. İstanbul: Doğu Batı.
- Holton, R. (2017). Weber ve Yorumcu Gelenek. G. Delanty ve E.F. Işın (Ed.), *Tarihsel Sosyoloji içinde* (s.57-74). İstanbul: Işık.
- İbn-i Haldun (2021a). *Mukaddime II*. Çev. Turan Dursun. İstanbul: Kaynak. (Özgün eser 1375 tarihlidir).
- İbn-i Haldun (2021b). *Mukaddime I*, Çev. Turan Dursun. İstanbul: Kaynak. (Özgün eser 1375 tarihlidir).
- Kayaoğlu, İ. (1981). Anadolu Selçuklularını Devrinde Ticari Hayat. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1(24), 359-373. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/769/9762.pdf>.
- Kaya, S. (2003). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keleş, B. (2018). Baba İshak İsyanı'nın Anadolu Selçuklu Tarihindeki Yeri ve Önemi. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23(1), 73-91. <https://app.trdizin.gov.tr/publication/paper/detail/TXpFeE9EUTRPQT09>.
- Koca, S. (2016). Türkiye Selçuklu Sultanlarının İzledikleri Ekonomik Politikalar. <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=374864>.
- Koca, S. (2018). Sultan Sancar ve Büyük Selçuklu Devletinin Çöküşten Önce Son Parlayışı. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 1 (1), 31-80. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otad/issue/35223/376445>.
- Köprülü, M.F. (2013). *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*. Ankara: Akçağ.
- Köymen, M.A. (1947). Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihinde Oğuz İsyanı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(2), 563-660.
- Köymen, M. A. (1964). Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II: Selçuklu Devri Teşkilatına Dair Yazılmış Bir Eser Üzerine. *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 303-380. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/817/10367.pdf>.
- Merçil, E. (2015). *Selçuklular Zamanında Divan Teşkilatı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Özkırımlı, A. (1976). Babalılar İsyanı. https://www.birikimdergisi.com/images/UserFiles/images/Spot/70/8/babalilar_ayaklanmas_i_atilla_ozkirimli.pdf.

- Sert M. (2015). Eski'den Yeni'ye Mali Sosyoloji. https://www.researchgate.net/publication/321097360_ESKIDEN_YENIYE_MALI_SOSYOLOJI.
- Turan, O. (2021). Türkiye Selçuklularında Toprak Hukuku. Yunus Emre Kaleli (Ed.), *Makaleler II Türk Tarihinde Selçuklu Asırları* içinde (s.293-310). İstanbul: Ötüken.
- Turan, O. (2017). *Selçuklular Zamanında Türkiye*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, O. (2012). *Selçuklular ve İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, O. (2003). *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken.
- Turan, R. (1995). *Türkiye Selçukluların Hükümet Mekanizması*. İstanbul: Milli Eğitim.
- Uludağ, S. (2009). İbn-i Haldun. <https://cdn2.islamansiklopedisi.org.tr/dosya/20/C20023345.pdf>.
- Yakit, İ. (2001). İbn-i Haldun'a göre Devletin Ömrü ve Osmanlı İmparatorluğu. http://ktp.isam.org.tr/pdfdrgr/D01535/2001_8/2001_8_YAKITI.pdf.
- Yumuk, R. (2010). İbn-i Haldun'da Devlet Görüşü (Birinci Kısım). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1-2), 229-278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniiibd/issue/2674/35040>.
- Yuvalı, A. (1990). İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli. <https://www.ttk.gov.tr/kongreler/xi-turk-tarih-kongresi-05-09-eylul-1990-ankara-ii-cilt/>.
- Yuvalı, A. (2000). İlhanlılar. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilhanlilar>.

SUMMARY

The main aim of this study is to examine the fiscal structure of Turkey Seljuk State with the framework of Ibn Khaldun's fiscal sociology beside the traditional fiscal history framework and thus try to understand various original of Ibn Khaldun's fiscal sociology. In this context, first of all, the relationship between state and state finance in the sociology of Ibn Khaldun has been tried to be understood. In this context, we can analyze that in the first period of state, the ruler shared the taxes with the founders of the state, the tribes that established the state, and the taxes were low, but the tax revenues were high, and the *asabiye* was strong. In the next phase of the state, the ruler established the sovereignty, the state was removed from the tribes with which he founded it, and the taxes did not want to be shared with them, and the *asabiye* began to dissolve. We can comment that the fiscal system of the state had a very well-functioning structure, that the wealth of the ruler and his surroundings increased, the treasury was filled, and the tax increased as the wealth of the state increased. In the fourth period, the decline started from the peak reached by the state, and the state expenses started to exceed the state income. In the last phase of state, the flamboyant life of the state - new taxes - extravagance - new taxes - taxes on trade - the collapse of the economy - the inability to make military payments - internal and external attacks - had a cycle of collapse. Ibn Khaldun's fiscal sociology approach remained similar in Turkey Seljuk State's fiscal history.

In the establishment of the Seljuk state, we analyze that the state divided the tax by those who established the state, due to the broad fiscal rights of the *ıkta* system. However, contrary to İbn-i Haldun says, the taxes were collected in addition to *şer-i* (theocratic) taxes. Taxes were particularly low due to war conditions. With the period of II Kılıçarslan, we analyze that the state was centralized and, as Ibn-i Haldun said, the ruler took over the founders of the state. The fiscal privileges of the *ıkta* system had decreased and the Turkmens had been

purged from the state ranks. *Asabiye* had started to dissolve. I. Keykubat period was the most brilliant period of the state, the dynasty and its surroundings were getting richer. The treasure was filling up. As Ibn Khaldun said, as the state gets rich, taxes increase. After the Battle of Kösedag, which was held in 1243, the process that Ibn Khaldun called the fourth and fifth stages of state begins. First of all, the expenditures of the state exceed their expenditures. The *ikta* system had started to break down. New taxes had started to be collected. Heavy taxes forced to people give up their land. The military power of the state was disappearing. Eventually, the collapse of state had occurred.

In this context, the fiscal sociology of Ibn Khaldun has understood the central place of taxes in the development of the state in Eastern geography. Therefore, this approach offers us a very suitable theory for understanding the fiscal specifics of the Eastern geography. On the other hand, the fiscal sociology of Ibn Khaldun reveals the importance of analyzing the fiscal history as the forms taken by the *asabiye*.